

Stratejik İttifak Bağlamında Türkiye'nin Azerbaycan ile İlişkileri (1990-1993)

Yasin ERCİLSİN
İğdır Üniversitesi
yasin.ercilsin@igdir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2090-4237

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1679909
Geliş Tarihi: 19.04.2025	Kabul Tarihi: 28.11.2025
Revize Tarihi: 05.06.2025	

Atıf Bilgisi

Ercilsin, Y. (2025). Stratejik ittifak bağlamında Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri (1990-1993). *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 871-889.

ÖZ

Sovyet lider Mihail Gorbaçov'un istifasının ardından Sovyetler Birliği'nin çöküş süreci hız kazandı. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin idaresi altındaki Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerini güçlendiren Türkiye, Azerbaycan ile olan ilişkilerini de büyük oranda geliştirdi. Türkiye'nin bölgeyi yakından izlediği süreçte Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından iki ülke ilişkileri ivme kazanarak devam etti. Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda çeşitli iş birliği anlaşmalarını kapsamaktaydı. Bu çerçevede Türkiye ve Azerbaycan'ın en önemli hedefi direkt olarak kara ve hava bağlantısının sağlanmasıydı. Türkiye'nin Kafkasya'ya açılan kapılarından biri olan Dilucu bölgesindeki Hasret Köprüsü'nün açılmasına karar verildi. 1991 yılında başlanan proje 1992 yılında tamamlandı. Hava ulaşımının sağlanması ile Azerbaycan'a çeşitli yardımlar ulaştıran Türkiye, Azerbaycan'ı yeniden inşa etmek için birçok alanda iş birliği anlaşması imzaladı. Azerbaycan da Türkiye ile her alanda bağlantılarını güçlendirmeyi amaçladı. Azerbaycan özellikle doğal kaynaklarının Türkiye tarafından kullanılması için gereken anlaşmaları imzaladı. Çalışmanın amacı Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde ve sonrasında Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerini incelemektir. Ayrıca iki ülkenin imzaladığı anlaşmalar stratejik bağlamda değerlendirilecektir. Çalışma yeni arşiv belgeleri ile birlikte Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Azerbaycan, Sovyet Rusya, Kafkasya.

Turkey's Relations with Azerbaijan in the Context of Strategic Alliance (1990-1993)

ABSTRACT

After the resignation of Soviet leader Mikhail Gorbachev, the process of the collapse of the Soviet Union accelerated. In this period, Turkey, which strengthened its relations with the Turkic republics under the administration of the Soviet Union, greatly improved its relations with Azerbaijan. Azerbaijan declared its independence in 1991 during the period when Turkey closely monitored the region. After Azerbaijan gained its independence, the relations between the two countries continued to gain momentum. The relations between Turkey and Azerbaijan included various co-operation agreements in political, economic, social and cultural fields. In this framework, the most important goal of Turkey and Azerbaijan was to provide direct land and air connections. It was decided to open the Longing Bridge in the Dilucu region, one of Turkey's gateways to the Caucasus. Started in 1991, the project was completed in 1992. Turkey, which delivered various aids to Azerbaijan with the provision of air transport, signed cooperation agreements in many fields to rebuild Azerbaijan. Azerbaijan also aimed to strengthen its ties with Turkey in every field. Azerbaijan signed the necessary agreements for the utilisation of its natural resources by Turkey. The aim of the study is to analyse the relations between Turkey and Azerbaijan during and after the collapse of the Soviet Union. In addition, the agreements signed by the two countries will be evaluated in a strategic context. The study will examine the relations between Turkey and Azerbaijan with new archive documents.

Keywords: Turkey, Azerbaijan, Soviet Russia, Caucasus.

Giriş

Kafkasya, tarihi misyonu ile Anadolu, Türkistan, Ortadoğu ve Sibirya arasında kilit bir mevkiye sahiptir. Kafkasya bu yönü ile jeopolitik ve jeostratejik açıdan birçok avantaja sahiptir. Bu nedenle Kafkasya, geçmişten günümüze kadar Türkiye'nin tarihi ve stratejik bağları olan bir coğrafyadır (Akdemir ve Türk, 2023). Millî Mücadele ve erken cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Sovyet Rusya ile ittifak sahası olan Kafkasya, Soğuk Savaş döneminde ise Türkiye ve Sovyet Rusya'nın gerginlik alanı olmuştur. Kafkasya'da özellikle 1920 yılında Sovyet birliklerinin Azerbaycan coğrafyasını işgali ile başlayan süreç, Stalin döneminde Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkileri açısından daha da belirleyici olmuştur (Aslan, 1995; Tekinsoy, 2025; Ural, 2021).

Kafkasya'da pozisyonunu güçlendirmek isteyen Türkiye, Sovyet Rusya ve İran ile ilişkilerini sıcak tutmaya gayret ederek birtakım kazanımlar elde etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Atatürk döneminde İran ile ilişkilerini oldukça iyi seviyeye çıkaran Türkiye, iki ülke arasında yapılan sınır düzenlemeleri çerçevesinde stratejik bir adım atmıştır. Nitekim 1932'de Van civarındaki "Kotur" bölgesini İran'a bırakan Türkiye, bugünkü Iğdır ile Nahçıvan arasında bulunan Dil Ucu Sınır Kapısı'nın içinde bulunduğu yaklaşık 10 km hacmindeki alanı topraklarına katmıştır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı ve ardından hızla yükselen II. Dünya Savaşı bunalımı Kafkasya'daki iyimser havayı dağıtmıştır (As, 2010).

II. Dünya Savaşı sürecinde Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık mücadelelerini önlemek isteyen Ruslar bölgede çeşitli katliamlar düzenlemiş, Kafkasya ve Azerbaycan coğrafyasındaki hakimiyetini perçinlemeyi amaçlamıştır. Nitekim bu dönemde Azerbaycan'daki Türkler ile Türkiye arasındaki en büyük engel Sovyet Rusya'nın yaklaşımı olmuştur. Bu süreçte Azerbaycan Türklerinin de içinde bulunduğu Kafkasyalı mültecilerin II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye sığınması ve bu mültecilerin bir kısmının 1945 yılında Sovyet Rusya'ya iade edilirken Rus birlikleri tarafından öldürülmesi Kafkasya'da geri döndürülemez birçok soruna kapı aralamıştır (Bulut, 2019). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Stalin Rusya'sının Türkiye'den toprak talep etmesi, Kafkasya ve Azerbaycan coğrafyasında gerginliğin dozunu daha da yükseltmiştir. Kafkasya'da gerilen Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkileri her ne kadar Sovyet lider Josef Stalin'in ölümünün ardından düzeltilmeye çalışılmışsa da netice alınamamıştır (Uzman, 2018).

Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ve ardından NATO'ya üye olması Kafkasya'da Türk-Rus gerginliğini savaşa dönüştürebilecek bir boyuta taşımıştır. 1960 yılında Başbakan Adnan Menderes'in Rusya ziyaretine karar vermesinin yarattığı olumlu hava çok kısa sürmüştür. Zira bu ziyaret planını yapan Başbakan Menderes 1960 Askeri Darbesi neticesinde idam edilmiştir. 1976'daki Rusya'nın Kafkasya'da Türk uçağını düşürmesi gibi bir dizi kritik süreç Kafkasya'da yeni bir sükûnet sürecine zemin hazırlamaktan uzak kalmıştır. Bu nedenle Türkiye soğuk savaş döneminde Sovyet Rusya'nın işgali altındaki Azerbaycan Türkleri ile ilgili herhangi bir tasarrufta bulunamamıştır. Ancak Türkiye, Azerbaycan ile ilişkiler kurabilmek için Sovyetler Birliği'nin zayıflamasını ve çöküşünü beklemek zorunda kalmıştır (Atlı, 2021; Kurban ve Derman, 2015; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). 30-18-1-2/669-133-4, 05.01.1991; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA). 571/35868-141642-2, 26.09.1960).

Türkiye'nin Birinci Karabağ Savaşına Bakışı

1980'li yılların sonunda Sovyet Rusya'nın çöküş süreci hızlanırken Kafkasya'da büyük bir güç boşluğu ortaya çıktı. Bölgenin tarihi aktörlerinden Sovyet Rusya Kafkasya'da kendi hakimiyet alanını korumak istiyordu. Bu nedenle Rusya geride bırakacağı büyük enkazı etkisi altında tutabilmek için müttefik olarak Ermenistan'ı destekledi. Türkiye ise Kafkasya'daki doğal ve tarihi müttefiki Azerbaycan'ı tahkim etmek zorundaydı. Sovyet Rusya Ermenistan'ın Türkiye ile Türk dünyası arasında tampon devlet olarak var olmasını kendi çıkarlarına uygun buldu. Neticede Rusya, Birinci Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesine yardım etti (Atlı, 2013; Bayram, 2016).

Bu süreçte Kafkasya'da Türkiye ve Rusya çekişmesi devam etse de 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Türkiye Kafkasya'daki dengeleri kendi lehine çevirmek için oldukça uygun bir zemin buldu. Zira özellikle Nahçıvan'da yoksulluk içindeki halkın batıdaki Umut Kapısı Türkiye'ydi. Ancak hem Rusya hem de İran Kafkasya'da yükselcek Türk denklemini elimine etme uğraşındaydı. Sovyet Rusya, Çarlık Rusya döneminden beri devam eden Karabağ'daki Türk nüfusunu düzenli olarak bölgeden göç ettirme ve Türkiye ile Türk dünyası arasına büyük bir Ermenistan kurma projesinden geri adım atmadı (Kuduban, 2017; Yeşilot, 2010).

Sovyetler Birliği'nin çöküşünü ilan etmesinin ardından Türkiye, bölgedeki nüfuzunu artırmak niyetindeydi. Azerbaycan'ın Sovyet idaresinden ayrılma referandumunu destekleyen Türkiye,

Azerbaycan'ın da bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oldu (Alkan ve Mehdizadehyoushanlouei, 2023; Şimşir, 2011). Karabağ Savaşı'nda da misyonunu sürdüren Türkiye, ilk etapta Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki kara bağlantısının kopması nedeniyle bölgedeki halka gıda yardımında bulunulması kararını aldı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın başkanlığındaki bakanlar kurulunun imzasını taşıyan kararname bir milyar lira tutarındaki yardım paketini içermektedir. Yardım paketi Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci'nin Ekim 1991'deki ivedi imzasının ardından Kızılay vasıtası ile Bakü ve Nahçıvan'a ulaştırıldı. Türkiye için Kafkasya ve Türk Dünyası'na açılan kapı konumunda olan Nahçıvan oldukça kritik bir öneme sahipti. Bu nedenle ilk olarak Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de faaliyet gösteren Türk Başkonsolosluğu'nun çalışma sahasına Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti de eklendi. Ayrıca Nahçıvan'da konsolosluk açılmasına karar verildi. Bakü'de açılan Türkiye Başkonsolosluğuna Altan Karamanoğlu atandı. Başkonsolos Karamanoğlu, Galatasaray Lisesi ve Ankara Hukuk Fakültesi mezunuydu olup İngilizce ve Fransızca bilmekteydi. Daha önce Halep, Tebriz, Cezayir, Madrid ve Lyon'da görev almıştı. Dolayısıyla Türkiye'nin bu atama kararı Azerbaycan ve Türk dünyası politikasının önemini göstermesi bakımından oldukça ciddi bir hamleydi (BCA. 30-18-1-2/695-241-3, 25.10.1991; BCA. 30-18-1-2/717-327-7, 16.06.1992; BCA. 30-18-1-2/703-268-4, 14.01.1992).

Türkiye için Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile sağlanacak kara bağlantısı oldukça kritik öneme sahipti. Zira Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesi ile "Türk Kapısı" olarak nitelendirilen bölge, Kazım Karabekir Paşa tarafından ise "Şark Kapısı" olarak görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti beklediği fırsatı nihayet yakalamıştı. Ankara'da 19 Eylül 1990 tarihinde imzalanan "Aras Nehri Üzerinde Köprü Yapılması ve Türkiye-Sovyet Sınır Kapısı'nın Açılması İle İlgili Anlaşma" çerçevesinde 13 ile 17 Ocak 1991 tarihleri arasında Bakü'de toplantı yapılması planlandı. Toplantıda Türkiye'yi Ulaştırma Bakanlığı Demiryolları Limanlar ve Hava Meydanları İnşaatı Genel Müdürü Dr. Mühendis Aytekin Akagün'ün başkanlığındaki heyetin temsil etmesi kararlaştırıldı. Genelkurmay Başkanlığını temsilen Albay Fevzi Beyburs, Yılmaz Çavuşoğlu yer alırken, İçişleri Bakanlığı'ndan Mehmet Özgün, Maliye ve Gümrük Bakanlığı'ndan Melih Molo, Şakir Dorukkaya, Ulaştırma Bakanlığı'ndan Nusret Polat Posoflu, ile Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'ndan ise İsmail Dinçer bulunmaktaydı (Atnur, 2001; BCA. 30-18-1-2/669-133-4, 05.01.1991).

Türkiye ve Azerbaycan'ın amacı "Azeravtoyol" üretim birliğinin ve Türkiye İskân ve Bayındırlık Bakanlığı'nın katılımı ile "Sederek Bucağına" (Dilucu) Aras Nehri üzerinden otoyol ve demir yolu köprüsü yapılmasıydı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmelerdeki temel düşüncesi ticaret misyonunu geliştirmek ve Azerbaycan'ı da sürece dahil etmektir. Neticede "Sederek" (İğdır/Dilucu) Sınır Kapısı üzerinden sınır ticaretinin geliştirilmesi konusunda Sovyet Rusya ve Azerbaycan'ı ikna etti. Bu çerçevede kara yolu hattının bir an önce kurulması kararlaştırıldı. Ortak ticaret şirketlerinin kurulması, ulaştırma ve haberleşmenin geliştirilmesi, inşaat sektöründe ortaklık, madencilik ve petrokimya alanında iş birliği kurulması planlandı. Türkiye adına bakan Ekrem Pakdemirli ve Azerbaycan Sosyalist Hükümeti adına A. N. Mutalıbov imzaladıkları protokol ile sürecin ilk adımlarını attılar (BCA. 30-18-1-2/648-32-9, 18.03.1990; BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991).

Bu çerçevede ilk olarak Nahçıvan'da meskün Türk halkı tarafından "Umut" adı verilen köprü'nün İğdır'ın (Kars) Aralık ilçesine bağlı Dilucu mevkinde inşa edilmesi planlanmaktaydı. 1991 yılında köprü'nün inşası için resmi girişimler başladı. Ulaştırma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Faik Koç'un başkanlığındaki heyet Türkiye'yi temsilen görüşmelerde yer aldı. Heyette Ulaştırma Bakanlığı'ndan Aytekin Akagün, Nusret Posoflu, Ertan Yıldız, ile A. Aslan Aladağ, Maliye Bakanlığı'ndan Şakir Dorukkaya ve Ali Atagün, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Fevzi Beyburs, İçişleri Bakanlığı'ndan Osman Nuri Eyövge, Hazine Bakanlığı'ndan Ergün Koç, Bayındırlık Bakanlığı'ndan İsmail Dinçer, Sefer Şafak ve Muhittin Kuzu yer almaktaydı. Ankara'da yapılacak görüşmelerin 22-28 Şubat 1991 tarihleri arasında gerçekleştirilmesi planlanmaktaydı (BCA. 30-18-1-2/677-163-3, 08.03.1991).

Bir yıl gibi bir sürede tamamlanan köprü'nün açılışı oldukça önemliydi. 1992 yılında Türkiye ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayacak "Umut Köprüsü'nün" açılış törenine katılacak olan heyette

Başbakan Süleyman Demirel ile bakanlardan Erdal İnönü, Cavit Çağlar, Tansu Çiller, Hikmet Çetin, İsmet Sezgin, Sümer Oral, Onur Kurbaracıbaşı ve elliden fazla milletvekili bulunmaktaydı. Türkiye tarafında “Hasret Köprüsü” olarak bilinen köprü Temmuz 1992’de faaliyete başladı. Böylece Birinci Karabağ Savaşı’nın bölgede yarattığı psikolojik ve siyasi yıkım bir nebze de olsa hafifletilmeye çalışıldı (BCA, 30-18-1-2/716-322-5, 08.06.1992).

Umut Köprüsü’nün açılış töreninde Başbakan Süleyman Demirel ve Türkiye’yi temsil eden heyet oldukça sıcak karşılanmıştır. Nahçıvan’daki Türk halkı sevgi gösterilerinde bulunurken bir yandan da kurbanlar kesmekteydiler. Türkiye’nin özellikle elektrik hattını kısa sürede inşa etmesi, Ermeni saldırılarına karşı Nahçıvan’ı uluslararası mecrada savunması ilişkilerin “dostluk” temelinden “kardeşlik” zeminine doğru ilerlemesinin yolunu açmıştır. Nitekim 1993 yılında Azerbaycan’ı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Turgut Özal’da Ermenistan’a karşı Türkiye ve Azerbaycan’ın askeri ittifak kurması gerektiğinin altını çizmekteydi. Her ne kadar Ermenistan’ın Nahçıvan ile Türkiye bağlantısını kesme girişimleri olsa da Umut Köprüsü’nün açılması iki ülke ilişkilerinin birlik yolundaki en önemli adımı olmuştur. 1994 yılının Eylül ayında Bışkek’te imzalanan Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ateşkes ile Karabağ Savaşlarının birinci evresi tamamlandı. Ancak Türkiye, Azerbaycan’ın askeri açıdan donanımı için çalışmalarına devam etti (Çevikel, 2023; Dadashova, 2024; Göktürk Çetinkaya, 2020; Öztığ, 2018).

Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomik Çerçevesi

Türkiye ve Azerbaycan yetkilileri 1990 yılının ilk aylarında Ankara’da Maliye ve Gümrük Bakanı Ekrem Pakdemirli başkanlığında birtakım görüşmelerde bulunmuşlardı. Bu süreçte Türkiye’yi ziyaret eden Sovyetler Birliği Başkan Yardımcısı Lev Voronin başkanlığındaki heyet önemli girişimlerde bulundu. Lev Voronin Türkiye’de bulunduğu süre zarfında İstanbul’da et üreten işletmeler, telekomünikasyon cihazları, sıhhi tesisat, İzmir’de ise ses ve görüntü bantları, çamaşır makinası, süt ürünleri ve patates işletme tesislerini ziyaret etti. Özel yatırımcılar ile bir araya gelen Voronin iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2-3 Milyar ABD doları seviyesine çıkarılması konusundaki isteğini yineledi. Türkiye’nin Sovyet Rusya’dan beklentisi ise doğal gaz ihracatının yükseltilmesi ve İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Ali Ağa Rafinerisi, Mersin Sodyum Bikromat Fabrikası gibi daha önce Sovyet Rusya tarafından inşa edilen yapıların modernizasyonunun tamamlanarak benzer yeni tesislerin kurulmasıydı. Ayrıca iki ülke petrol arama, kıyı ve sınır ticaretinin yükseltilmesi konusunda mutabık kalmışlardı. Türk tarafı Samsun, Trabzon, Artvin (Hopa), ve Erzurum’u sınır ve kıyı ticareti yapacak lojistik merkezler olarak belirlemişti. Sovyet tarafı ise Rus otomobillerinin yedek parça ihtiyacının üç ay içinde karşılanması konusunda ısrarcıydı. Sovyet yetkililer özellikle Ahuryan (Akyaka-Kars) hattına dingil değiştirme tesisi kurulması konusunda görüşmelerin hızlandırılmasını talep etmekteydiler (BCA. 30-18-1-2/642-5-5, 12.01.1990; BCA. 30-18-1-2/648-32-9, 18.03.1990).

Türkiye, Sovyet Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan protokolün ardından Sovyet Rusya’da patlak veren olaylar sürecin gidişatını değiştirmiştir. Bu süreçte Azerbaycan topraklarında yaşanan olayların ardından bölgedeki Türk halkı açlık ve sefalet içinde kalmıştır. Türkiye ilk etapta 385.853.648 Türk lirası tutarında gıda ve ilaç yardımında bulunulması için bakanlar kurulu kararı aldı. Haziran 1990’da alınan karar gereğince Kızılay Derneği’ne yıl sonuna kadar gereken gıda ve ilacın temini için bütçe aktarımı yapıldı. Ancak bu karar gecikmeli olarak onaylanmış bir karardı. Zira arşiv kayıtlarına göre Azerbaycan’daki olayların ani bir şekilde gelişmesi üzerine gereken gıda ve ilaç malzemeleri Mart 1990’da Türk Hava Kuvvetlerine ait uçaklar ile Azerbaycan’a ulaştırılmıştır (BCA. 30-18-1-2/654-61-6, 24.06.1990).

Tablo 1

Türkiye’den Azerbaycan’a Gönderilen Yardım Malzemesi

Cinsi	Miktarı	Değeri
Pirinç	30 Ton	39.126.000
Şeker	30 Ton	44.650.500

Un	40 Ton	26.696.218
Sıvı Yağ	2 Ton	4.768.800
Çay	2 Ton	8.772.000
Sabun	5 Ton	15.000.000
Makarna	1 Ton	1.550.000
Narenciye	10 Ton	11.055.680
İlaç	-	234.234.450
Toplam	90	385.853.648

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 24 Haziran) 30-18-1-2/654-61-6.

Azerbaycan’da yaşanan en büyük sıkıntılardan biri de enerji problemiydi. Bu problemi çözmek üzere Mart 1991’de Türkiye’yi temsilen Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşarı Mehmet İndap yetkili kılındı. Ancak bu önemli ihtiyacın karşılanması için Türkiye ile Azerbaycan arasında kara bağlantısının sağlanması gerekiyordu. Kara bağlantısı sağlandıktan sonra Türkiye ve Azerbaycan enerji sistemlerinin birleştirilmesini hedeflenmekteydi. Bu çerçevede Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nin “Sederek” bölgesine 154/220 kilovoltluk elektrik hatlarının döşenmesi kararlaştırıldı. “Azerneft” ve Azerneftjeofizik” üretim birliklerinin Türkiye Milli Petrol Korporasyonları ve “Pet Holding” firmasının birlikte hareket ederek “Gence”, “Terter”, “Kobustan”, ve “Araz” boyunca uzanan bölgede petrol ile gaz yataklarının aranması planlandı. Bu projenin planlanma süreci tamamlandıktan sonra üretilen elektriğin Türkiye’ye ile paylaşılması hedeflenmekteydi (BCA. 30-18-1-2/ 676-160-5, 07.03.1991; BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991).

Rusya’ya gidecek olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın temasları Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin kazandığı ivmenin devamı açısından oldukça önemliydi. Daha önce Azerbaycan heyetinin Türkiye’yi ziyaretinin neticesinde imzalanan protokollerin hayata geçirilmiş olmasının teyidi anlamına gelmekteydi. Sınır ticareti, deniz ve nehir taşımacılığı, ulaşım iş birliği çerçevesinde sınır kapılarının açılarak karayolu ve demiryolu hatlarının inşasına başlanmasındaki memnuniyet dile getirilmekteydi. Özellikle Bakü ile İstanbul hattındaki devamlı ve özel uçuşların gerçekleştirilmesinin önemi vurgulanmaktaydı. Azerbaycan hava yolu şirketi “Azal” ile “Türk Hava Yolları’nın aynı güzergahta çalışması, kara bağlantı hatlarının kurulmasının zemininin hazırlanması, kültür misyonlarına işlerlik kazandırılmasının bölgesel ve küresel açıdan önemi değerlendirilmekteydi (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991; BCA. 30-18-1-2/ 748-458-10,12.06.1993; Öncü, 2014).

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde ekonomik birlikteliği güçlendirmek amacıyla ortak birtakım öneriler paketi hazırlandı. Bu çerçevede Türkiye’nin “Raks” şirketinin Azerbaycan Sanayi Bakanlığı ortaklığında ses ve video kasetleri üreten teknik tesis ile kayıt stüdyolarının inşası hedeflenmekteydi. Kurulacak sistem ile yıl bazında ses kayıt kasetlerinin 80 milyona, video kayıt kasetlerinin 40 milyona ulaşması ön görülmekteydi. Türk bankalarının altmış milyon dolarlık kredi açarak “Raks” şirketinin destekleneceği, mezkûr kredinin geri ödemesinin ise iki yıl ertelemeli yedi yıla yayılacağı kaydedilmekteydi (BCA. 30-18-1-2/681-182-10,01.05.1991).

Azerbaycan’ın Kuba şehrinde Türkiye’nin “Raks” şirketi ile Azerbaycan’ın “Azerelektromaş” şirketinin ortaklığında vantilatör tesisinin kurulması planlanmaktaydı. Tesisin yılda 300.000 adet vantilatör üretmesi hedeflenmekteydi. Bu tesisin inşasında kullanılmak üzere Türk bankalarının 7 milyon dolarlık kredi vereceği ifade edilmekteydi. Azerbaycan’ın “Ordubat” ve “Azerelektromaş” şirketi ile Türkiye’nin “Farkem” şirketi ortaklığında “banyo takımı” üreten tesisin kurulması kararlaştırıldı ve yılda 7500 “banyo ve tekne” üretim kapasitesine ulaşması hedeflenmekteydi. Tesisin kurulması için 2,5 milyon dolar kredinin Türk bankaları tarafından sağlanacağı belirtilmekteydi. Bakü’de kurulması hedeflenen “Asbest Çimento ve Seramik Mamuller” fabrikasının Türkiye’den “Eczacıbaşı” şirketinin ortaklığında banyo ekipmanlarının üretim kapasitesinin yılda 60.000’den 140.000’ne ulaştırılması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu amaçla Türk bankaları bu planlamalar için 2,5 milyon dolarlık kredi desteği sağlayacaktı (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991).

Azerbaycan'da telefon ve elektrik süpürgesi üretilmesi, uluslararası telefon bağlantı hatlarının kurulması, 120 televizyon kanalından oluşan uluslararası hatların inşası, radyo bağlantısı kurulabilecek teknik yapıların hayata geçilmesi hedeflenmekteydi. Bu projelerin hacminin 60 milyon dolara ulaşacağı ön görülmekteydi. "Sumkayıtkimyasanaı" birliğinin Türkiye ve Azerbaycan'da deterjan, şampuan ve asfalt üretiminde kullanılacak birtakım kimyasal maddelerin üretimini yapması planlanmaktaydı. Taciyet A. Ş. firmasına Türkiye tarafından kredi desteği verilerek bu projenin geliştirilmesine katkı sağlayacaktı. "Azerbaycan Jeoloji Birliği" ve Türkiye şirketlerinin ortak tesis kurmalarına hizmet edecek alt yapının hazırlanması kararlaştırıldı. Ayrıca Türkiye'de jeoloji ile hidroloji sahalarında haritalandırılma yapılması, artezyen kuyularının açılması konusunda iki ülke mutabakata varmış oldu. Kaplama levha, cam mamulleri üretilmesi özellikle nükleer santral yapımında kullanılan "barit" kapasitesinin arttırımının hedeflenmesi dikkat çekmekteydi. Azerbaycan'da ise "seolit, kaplama taş, dolomit, bentonit ve kil" gibi mamullerin işlenip hazırlanması amaçlanmaktaydı (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991).

Türkiye'nin "Tekel" firmasının katılımı ile Bakü'de tütün fabrikasının açılması ve sigara benzeri ürünlerin üretimi sağlanacaktı. Tekel firmasının desteği ile Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde şarap ve konyak satışı yapacak ortak tesislerin kurulması planlanmaktaydı. İki ülkenin ortak hedefi yılda 10 milyar adet sigara piyasaya sürmekti. Yapılacak ortak yatırımlar ile sofranın kalitesi yükseltilerek 1,5 milyon dolar tutarında yatırım sağlanması amaçlanmaktaydı. Azerbaycan'ın Güney Mugan topraklarının sulanması ve bu bölgeye dahil olan "Azizbeyov" kanalının bayındır hale getirilerek, 15 bin hektarlık tarım toprağının sulanması kararlaştırıldı. Türkiye'nin ileri teknolojisinin kullanılacağı sulama yöntemi ile 100 bin ton üzüm, 25 bin ton hububat ve 15 bin ton pamuk üretiminin sağlanacağı ifade edilmekteydi. Sulama kanalının 170 bin dolara mal olacağı ve kanalın yapımını üstlenecek "Yücelen İnşaat ve Ticaret" adlı Türkiye firmasının masraflarının Azerbaycan firması "Asutikinti'nin" ürettiği yapı malzemelerinden karşılanacağı öngörülmekteydi (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991).

Hazar Denizi'nde gaz ve petrol kuyularının yeniden biçimlendirilmesi, eski petrol yataklarının onarımı ve çeşitli hizmet alanlarında ortak hareket edilmesi planlandı. Bu çerçevede Türkiye ve yabancı ülkelere ait firma, şirket ve bankaların Azerbaycan'da vekil tayin ederek işlerini yürütebileceği kaydedilmekteydi. Azerbaycan'da halkın sosyal ihtiyaçlarını karşılayan devlet destekli organizasyonların Türkiye bankalarının kredi desteği sağlanarak güçlendirilmesi kararlaştırıldı. Bu faaliyetlerin yapılabilmesi için 8 milyon doların temin edilmesi, totalde ise 30 milyon ruble tutarında mamul üretiminin yapılması öncelikli hedefler arasında yer almaktaydı. İki ülke arasındaki ticaret birliğinin sağlanması amacıyla "Karadağ" çimento fabrikasının kuruluş sürecinde Türkiye firmalarının destek sağlaması hedeflenmekteydi. Bu çerçevede Türkiye şirketi olan "Çukurova" firmasının desteği alınacaktı. Bu iş birliği için Türkiye'deki bankaların 20 milyon dolara kadar ulaşacak kredi verebileceği kaydedilmekteydi (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991).

Türkiye sadece Azerbaycan Türklerinin refahı için değil aynı zamanda Azerbaycan'a sürgün edilen Ahıska Türk'ü muhacirlerin de ihtiyaçlarını gidermeyi planlamaktaydı. "Azersanayikinti" birliği ve Türkiye'nin "Seriler" firmasının ortaklığında Ahıska Türkleri için 2 bin konutun yapımı tasarlanmaktaydı. Bakü'de cami, medrese ve televizyon kulesi yapımı ile ağaç, alüminyum ve çimento üretimi gibi bütün alanlarda ortak faaliyet gösterilmesi amaçlanmaktaydı. Bu çerçevede Devlet Bakanı Şerif Ercan 5-9 Mayıs 1992 tarihlerinde Bakü'de Türkiye'nin İhraç Ürünleri Fuarı'nın açılışını yapmak üzere yetkilendirildi. Bakan Ercan, Bakü'de tertip edilecek olan "Türkiye-Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik ve Ticari ilişkileri" konulu kongrede konuşma yaparak iki ülkenin ilişkilerine ivme kazandırmayı hedeflemekteydi. Türkiye bir yandan da Azerbaycan ve diğer Türk cumhuriyetlerinin imarında kullanılacak sermayeyi yönetmek amacıyla Türkiye Ziraat Bankasını devreye soktu. Ziraat Bankası aracılığıyla mezkûr Türk cumhuriyetlerinde bankalar açılması için kredi desteği sağlandı. Ayrıca Türkiye Ziraat Bankası Türk cumhuriyetlerinde yeni kurulacak bankaların yüzde ellisine kadar ortak olabilecek ve bankaların isminde "Türk" unvanının kullanılmasını talep edebilecekti (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991; BCA. 30-18-1-2/713-307-10, 04.05.1992; BCA. 30-18-1-2/733-396-6, 14.12.1992).

Bu dönemde ilişkiler ivme kazanmış, Haziran 1992’de ilk ziyaretini Türkiye’ye yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, Azerbaycan’ın bütün stratejisini Türkiye ile ilişkileri geliştirmek üzerine kurgulamıştır. Elçibey, Ankara’da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı zirvesine katılmıştır. Türkiye ise Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olarak karşılıklı ilişkilerin gelişmesinin yolunu açmıştır (Alaskarov ve Sandalcılar, 2023).

2 Kasım 1992’de imzalanan Türkiye ve Azerbaycan Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması iki ülke ilişkilerini daha da perçinlemiştir. On dokuz maddelik anlaşmanın süresi on yıl olarak tasarlanmış, on yılın sonunda tarafların itiraz etmez ise anlaşmanın beş yıl daha uzaması kararlaştırılmıştır. Anlaşmayı Türkiye adına Başbakan Süleyman Demirel, Azerbaycan adına ise anlaşmayı Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey imzalamıştır. Ticaret ve Ekonomik İş Birliği Anlaşması iki ülkenin bağımsızlığını gözetecek ve demokratik serbest piyasa koşulları çerçevesinde işletilecekti. İki ülke 1921 yılında imzalanan Kars Anlaşması’na bağlı kalacak, iki ulus arasındaki akrabalık ve kardeşlik bağları daha da kuvvetlendirilecekti. Taraflar sanayi, enerji, doğal kaynaklar, tarım, gıda sanayi, ulaştırma, altyapı, sağlık, haberleşme ve iletişim gibi birçok alanda iş birliğini geliştirerek Kafkasya’da istikrarın korunmasını temin edecekti. Taraflar hem basın yayın yoluyla her türlü bilgi ve belge paylaşımında bulunacak, hem de özel ve kamu kuruluşları vasıtasıyla her türlü ekonomik paydaşlık inşa edilecekti (Aslanlı, 2018; Bilgin, 2023; Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği, 1993).

Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik geleceği açısından en önemli adımlardan biri de petrol konusunda atılmıştır. Elçibey’in kararı ile Eylül 1992’de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) Azerbaycan devlet petrolleri teşebbüsü olarak faaliyetlerine başladı. Türkiye şirketleri Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının (TPAO) desteği ile faaliyet yürüten SOCAR ilerleyen süreçte Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının temel dinamiklerini hazırlayacaktı. Neticede iki ülkenin ekonomik iş birliği ivme kazanarak devam etmiş oldu (Eravcı, 2019).

Bölgesel ve küresel açıdan da Azerbaycan ve Türkiye’nin ekonomik ilişkileri oldukça değerliydi. Zira 1993 yılında Brüksel’de toplanan Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridorunun (TRACECA) işlevselleştirilmesi hem Türkiye ve hem de Azerbaycan’ın stratejik konumu ile doğrudan alakalıydı. Nitekim 7 Mayıs 1993’te Brüksel’de düzenlenen konferansta Orta Asya, Kafkasya ve Avrupa Ulaştırma Koridorunun inşası ve geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye ve Azerbaycan’da sürecin katılımcı üyeleri arasında yer alarak küresel ve bölgesel ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır (Ovalı, 2015).

Yumuşak Güç Unsuru Olarak TİKA ve TRT’nin Azerbaycan’daki Faaliyetleri

Türkiye, Azerbaycan ile iş birliğini genişleterek bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel sahadaki gücünü tahkim etmeyi planlamaktaydı. Bu çerçevede yumuşak güç unsuru olarak Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) yayınlarının Azerbaycan ve Nahçıvan’dan takip edilmesi için girişimlere başladı. Türkiye bu çerçevede bakanlar kurulu kararı ile Büyükelçi Umut Arık’ı görevlendirdi. Büyükelçi Umut Arık ekonomik, kültürel, eğitim ve teknik iş birliği başkanı yetkisini elinde bulundurmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye bölgedeki etkisini direkt olarak sahaya yansıtmak niyetindeydi (BCA. 30-18-1-2/825-762-5, 26.10.1995; Tongut ve Yavuz, 2014; Parim ve Çetin, 2021).

Türkiye İş birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) diğer adı ile Ekonomik, Kültürel Eğitim ve Teknik İş Birliği Başkanlığı (EKETİB) 27 Ocak 1992 yılında 21124 sayılı Resmî gazetede yayınlanan Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştu. TİKA’nın amacı öncelikli olarak Türk Dilinin konuşulduğu ülkeler ve bölgelerin gelişmelerine yardımcı olarak birçok alanda ortak proje ve program geliştirilmesiydi (İnaç ve Aghazada, 2023). Bu çerçevede TRT Avrasya kanalı 19 Şubat 1992’de yayın hayatına başlatıldı. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin talimatıyla Kafkasya ve Orta Asya’da haberleşme imkanlarının geliştirilmesi amacıyla yayınlarına başlayan TRT, Kırgızistan’ın tamamında yirmi dört saat kesintisiz olarak izlenebilirken, Orta Asya’daki diğer Türk Cumhuriyetlerinde ise belirli saatler aralığında takip edilebilmekteydi. Azerbaycan’da ise TRT’nin kapsama alanı oldukça

sınırlı düzeydeydi. Sadece Bakü ve çevresinde on dört kilometrelik bir alanda izlenebilmekteydi. Türkiye, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgede faaliyet gösteren yabancı yayınların etkisini kırmak ve kültürel etki alanını kullanarak bölgedeki nüfuzunu arttırmayı planlamaktaydı. Ekim 1992'de Ankara'da ilki gerçekleştirilen "Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesinde" Cumhurbaşkanı Turgut Özal "21. Yüzyılın Türklerin çağı olacağını" altını çizdi. Bu nedenle başta TRT olmak üzere iletişim araçlarının önemi oldukça fazlaydı (BCA. 30-18-1-2/825-762-5, 26.10.1995; Derman, 2022).

1990'lı yılların başlarında Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri TRT üzerinden şekillenmeye devam etse de TRT'nin Azerbaycan'ın genelinde yayın yapmaya başlaması 1994 yılına kadar mümkün olmayacaktı. Ancak 1994 yılında bu alanda çok ciddi bir adım atıldı. Azerbaycan'ın ilgili kurullarını davet eden Başbakanlık Sosyal Kültür İşler Başkanı, bakanlık yetkilileri ile Posta ve Telgraf Teşkilatı (PTT) ve TRT Genel Müdür Yardımcılarının katıldığı 22 Temmuz 1994 tarihli toplantıda TRT yayınlarının Nahçıvan dahil bütün Azerbaycan'dan izlenebilmesini için Azerbaycan Radyo Televizyon Kurumu Başkanı ve TİKA arasında ön protokol hazırlandı. Türkiye Dışişleri Bakanı Ali Coşkun Kırca gereken yazışmaları yaparak, Bakanlar Kurulunun onay vermesi halinde TRT'nin bütün Azerbaycan'da izlenebilmesi için gereken ödemelerin yapılacağını kaydetmekteydi. Büyükelçi Umut Arık'ın da bu konuda yetkili kılınması hususunda gereken yazışmalar başlatıldı. Azerbaycan adına imza yetkisi ise Haberleşme Bakanı S. Abasbeyli'ye aitti (BCA. 30-18-1-2/825-762-5, 26.10.1995).

Bu anlaşmanın imzalanması için 31 Mayıs 1963 yılında kabul edilen 244 numaralı "Milletlerarası Anlaşmaların Yapılması ve Yayınlanması ile Bazı Antlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkındaki Kanun'a" dayanılarak yetkinin tasdik edilmesi gerekmektedir. Bu kanun gereğince imzalanan kararnamelerin Resmî gazetede yayınlanma yükümlülüğü bulunmamaktaydı (BCA. 30-18-1-2/825-762-5, 26.10.1995).

Televizyon yayınları konusunda iş birliği anlaşması "Mutabakat Muhtırası" başlığını taşımakta ve beş yıl geçerli olacak şekilde tasarlanmıştır. Beş yılın sonunda tarafların istemesi halinde devam eden beş yıl boyunca anlaşma yenilenecekti. TRT Türksat Uyduyu veya başka bir uydu vasıtası ile Azerbaycan geneline kaliteli yayın ulaşımı sağlanmasını garanti etmekteydi. TRT günde 24 saat yılda ise 354 gün programlarını Azerbaycan'da yayınlatabilecekti. Herhangi bir olumsuz durumda Azerbaycan ve Türkiye arasında resmi görüşmeler yapılarak çözüme ulaşılması denenecekti. Türkiye'nin bu alandaki yatırım maliyeti oldukça fazlaydı. Zira TİKA Azerbaycan'a TRT yayınlarını ulaştırmak üzere kiralayacağı yayın ekipmanları için beş yıla yayılacak şekilde 4.900.000.00 dolar ödeyecekti (BCA. 30-18-1-2/825-762-5, 26.10.1995).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kültürel iş birliğine yönelik çalışmalardan biri de Uluslararası Türk Kültürü ve Teşkilatının (TÜRKSOY) kuruluşuydu. 1992'de Bakü ve İstanbul'da düzenlenen toplantıların ardından Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın kültürel sahadaki iş birliğini kurumsallaştıran sürecin ilk adımı 12 Temmuz 1993'te Kazakistan'ın Almatı şehrinde atıldı. TÜRKSOY'un kuruluşu ve faaliyetlerini içeren anlaşma kültür ortağı ülkeler tarafından imzalanarak kabul edildi. Bu süreçte özellikle TRT'nin kültürü yaygınlaştırma ve kaynaştırma misyonu oldukça önem kazandı (Bayrakdar ve Temür, 2024; Gümüş, 2018; Türksoy'un Kuruluşu, 1994).

TRT'nin faaliyetleri iki ülke ilişkilerine çok önemli katkılar sağladı. Nitekim daha sonra Türkiye'yi ziyaret edecek olan Haydar Aliyev'in ikili ilişkilerdeki misyon ve çalışmalarından dolayı Türkiye Devlet Nişanı ile taltif edilmesi kararlaştırılacaktı. İstanbul'da Çırağan Otelinde Türk basını ile bir araya gelen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev TRT ve Türk televizyonlarının Azerbaycan'a dönük faaliyetlerinden memnun olduğunu, Azerbaycan ve Türkiye'nin çıkarlarına dönük yayınların daha da çeşitlendirilmesi gerektiğini talep edecekti (Ahmadov, 2023; Aliyev, 1997; BCA. 30-18-1-2/876-958-1, 29.04.1997).

Türkiye ve Azerbaycan'ın Sağlık ve Çevre Alanındaki İş Birliği Çalışmaları

31 Haziran 1990 tarihinde Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin imzaladığı kültürel ve bilimsel değişim anlaşmasının devamı olarak hayata geçirilen sağlık alanındaki çalışmalar için zemin hazırlanmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı ile Sağlık Bakanı Halil Şıvgın Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan Sosyalist Cumhuriyetleri görüşmeler yapmak üzere yetkili kılınmıştır. Bu çerçevede Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı arasında ortak protokol imzalanmıştır. Bu protokole göre taraflar milli sağlık sistemlerinin mükemmelleştirilmesini ortak prensip olarak addetmişlerdir. 1990-1991 ders yılından başlayarak öğrencilerin Azerbaycan Tıp Enstitüsü ile Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerde eğitim görmeleri için her yıl üçer kişilik burs hizmeti temin edilmesine karar verildi. Bilimsel araştırma kuruluşları onkoloji, göz mikro-cerrahi, hematoloji, nefroloji, kardiyooloji, endoskopi ve çeşitli bulaşıcı hastalıkların engellenmesi gibi çeşitli alanlarda karşılıklı çalışmayı teşvik edecek faaliyetlerin yapılması hedeflenmekteydi (BCA. 30-18-1-2/679-159-5, 23.02.1991; BCA. 30-18-1-2/677-126-1, 28.11.1990).

Sağlık alanında bilim insanlarının karşılıklı davetler suretiyle konferansların organize edilmesi kararlaştırıldı. Her iki ülkenin bilim insanlarının karşılıklı olarak altı aylık süre zarfında farklı tecrübe ve deneyimler yaşamasına uygun zemin oluşturulması planlandı. Hastaların dövizli veya dövizsiz ücretler karşılığında tedavisinin yapılması iki ülkenin ortak misyon ve çabalarının bir parçası olarak kabul edildi. Türkiye, Azerbaycan'da kullanılmak üzere ilaç, tıbbi malzeme ve tıbbi alet temini gibi konularda gereken desteği sağlayacağını taahhüt ederken, iki ülkenin tarımda zirai ilaçların kontrolü, halk sağlığının korunması ve çeşitli hijyen odaklı projelerin geliştirilmesi noktasında bilgi ve belge paylaşımı yapmayı planlamaktaydı. İki ülkenin sağlık altyapısının entegrasyonunu hızlandıracak bilgi altyapısının işlevselleştirilmesi amacıyla otuz kişilik karma sağlık heyetinin kurulması konusunda mutabakata vardı. Türkiye Sağlık Bakanı Halil Şıvgın ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Talat Kasımov karşılıklı olarak yukarıda belirtilen esaslar çerçevesinde protokole imza attı ve sürecin startını verdiler (BCA. 30-18-1-2/677-126-1, 28.11.1990).

Türkiye ve Azerbaycan sağlık alanında iş birliği anlaşmaları imzalarken insan sağlığını etkileyecek çevre sorunlarını ortadan kaldırmak içinde çeşitli mutabakat metinleri üzerinde anlaşmaya vardı. Asit yağmurları ve sınırlar ötesi hava kirliliği dahil olmak üzere atmosferin korunması, sanayi ile çeşitli tarım faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan atık suların arıtılması gibi konularda ortak çalışmalar yapılması kararlaştırıldı. Bu çerçevede içme sularının kalitesinin artırılması, su kaynaklarının temizlenmesi, katı atık yönetiminin küresel ve bölgesel düzeye uygun olarak biçimlendirilmesi karşılıklı olarak beyan edildi (BCA. 30-18-1-2/758-495-9, 04.10.1993).

Türkiye ve Azerbaycan biyolojik çeşitliliğin korunması, nesli tehlikede olan flora ve fauna türlerinin muhafaza edilmesini onayladı. Bu çerçevede ekolojik dengenin korunması noktasında bilgi ve deneyim alışverişi yapılmasının zemini hazırlandı. Böylece toprak koruma ve rehabilitasyon sahasında çeşitli metodoloji ortaklığı geliştirilebilmesinin yasal alt yapısı hazırlanmış oldu. Yenilenebilir enerji kaynakları, enerji üretiminden kaynaklanan çevre sorunları, süreklilik esası çerçevesinde sanayi, tarım, ulaştırma, enerji, turizm alanlarında idari ve yasal düzenlenmelerin yapılması karara bağlandı. Yenilenemeyen doğal kaynakların korunması, az atıklı, atıksız ve temiz teknoloji kullanımı konusunda ortak hedefler belirlenmesi temel prensipler olarak kaydedildi. Türkiye ve Azerbaycan, Karadeniz ile Hazar Denizi'nin temizlenmesi, çevre politikalarının paralel düzeyde geliştirilmesi, tarafların uzmanlarca oluşturacağı komisyonların sempozyum, konferans ve seminer gibi toplantılar yapması konusunda mutabık kalındı. Azerbaycan ve Türkiye tarafları çevre bakanlıkları nezaretinde mezkûr düzenlemelerin hayata geçirileceğini taahhüt etti (BCA. 30-18-1-2/758-495-9, 04.10.1993).

Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinde Turizm Misyonunu Geliştirme Çabaları

Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında geliştirilmesi gereken alanlardan biri de turizmdi. Türkiye turizm potansiyelini artırmak ülkeler arasındaki iş birliğini geliştirmek için Türk

Cumhuriyetlerinde var olan potansiyele ivme kazandırarak işlevsel hale getirmek niyetindeydi. Bu çerçevede Azerbaycan ve Türkiye arasındaki iş birliğinin daha da geliştirilmesi için Turizm Bakanı İlhan Aküzüm görevlendirildi. İlhan Aküzüm Kars milletvekili olarak meclise katılmıştı. Aynı şekilde İlhan Aküzüm'ün babası Latif Aküzüm de Azerbaycan Türküydü ve daha önce mecliste yer almıştı. Dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin daha da ileri noktaya taşınması konusunda doğru bir tercih yapılmış oldu. Bakanlar kurulunun 14 Mart 1991 tarihindeki kararı ile İlhan Aküzüm'ün Azerbaycan'a gönderildi (BCA. 30-18-1-2/ 677-164-9, 14.03.1991).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra Azerbaycan Turizm Bakanlığı 1991'de kuruldu (Gaziyeve ve Boyacıoğlu, 2021). Kısa süre içinde Türkiye ve Azerbaycan'ın turizm yetkilileri temasa geçtiler. Nitekim 16 Mart 1991'de Bakü'de imzalanan Türkiye ve Azerbaycan arasındaki iki devletin turizm iş birliği anlaşması karşılıklı fayda temeline dayanmaktaydı. 1963 yılında Roma'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın "Uluslararası Turizm ve Seyahatler Konferansı" önerileri ve 1 Ağustos 1975 tarihinde Helsinki'de imzalanan "Avrupa Birliği ve İş Birliği Güvenlik Konferansı Nihai Belgesi" hükümlerine uygun olarak ortak faaliyetlerin geliştirilmesi planlanmaktaydı. İki taraf ülke vatandaşlarının tarihi, kültürel ve turistik değerlerini daha iyi bir şekilde tanıtmak amacıyla iki ülke arasında "turistik mübadelenin" artırılması hedeflemekteydi (BCA. 30-18-1-2/679-175-9, 12.05.1991).

İki ülke karşılıklı olarak gazeteci ve turizm uzmanlarının seyahatine kolaylıklar tanımayı ve misyon odaklı çalışmaların geliştirilmesinin yolunu açmayı planlamaktaydı. Vatandaşlara karşılıklı olarak turistik vize verilmesi ve mütakabiliyet esas çerçevesinde bilgi paylaşımının artırılmasının zemininin hazırlanması amaçlanmaktaydı. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki turizm protokolünün en dikkat çekici yönü ise Sovyet Rusya ve Türkiye'nin kullandığı para birimlerinin "konvertibilite" yani değer değişiminin esas alınarak kullanılması prensibinin hayata geçirilmesiydi. Protokol beş yıl geçerliydi ve devamı karşılıklı onaya bağlı olacaktı. Ayrıca Türk firması "Enka'nın" ve diğer şirketlerin öncülüğünde otellerin yapımı kararlaştırıldı. Uygun alt yapı kaynakları kullanılarak modern turistik merkezlerin inşa edilmesi hedeflenmekteydi. Enka'nın üstleneceği en önemli görevlerden biri de Moskova'da bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Merkezinin onarılmasıydı. Dolayısıyla bu ortak adımlar ile iki ülkenin bütün organizasyonlarda olduğu gibi turizm sahasında da iş birliği zemini inşa edilmiş oldu (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991; BCA. 30-18-1-2/679-175-9, 12.05.1991).

Türkiye ve Azerbaycan'ın turizm alanındaki ortak hedeflerinin müspet sonuçlanması için atılan en temel adımlardan biri de vize uygulamasının kaldırılması yahut birtakım sembolik uygulamalara indirgenerek yolcu transferlerinde karşılıklı kolaylık sağlanmasıydı. Bu çerçevede Bakanlar Kurulu Kararıyla 28 Şubat ile 2 Mart 1992 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Türk Cumhuriyetlerine ziyaretler yapması kararlaştırıldı. Bakü'de Azerbaycan Hükümeti Dışişleri Bakanı Hüseyin Aga Sadıkov ile görüşen Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ortak prensipler etrafında geniş çerçeveli protokole imza attı. Sekiz maddeden oluşan vize muafiyetine göre dünyanın herhangi bir yerinden mezkûr ülkelere pasaport sahibi olmak şartı ile vizesiz girilebilecekti. İki ülkenin uluslararası sahadaki personelleri ve aileleri görevleri süresince vizesiz ikamet edebilecekti. Kamu görevi olmayan öğrenci ve çeşitli meslek gruplarının ise bir aydan fazla ikamet etmesi için vize alarak harç ödemesi gerekiyordu. İki ülkenin kanunlarına uygun davranmayan kişiler vize muafiyetinin dışında tutulacaktı. Bu anlaşma süresiz olarak imzalanmış olmakla birlikte iki ülkeden herhangi biri üç ay önceden haber vermek koşulu ile vize muafiyetinden ayrılabilirdi (BCA. 30-18-1-2/714-312-2, 14.04.1992).

Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak Eğitim Faaliyetlerinin Hedefleri

Azerbaycan ve Türkiye arasında 3 Mayıs 1992 tarihinde "Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İş Birliği Anlaşması" imzalandı. Anlaşmaya göre iki ülkenin birbirinin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermek ön koşul olacaktı. İki ülkenin karşılıklı olarak içişlerine karışmama ilkeleri ile uyumlu olarak aralarındaki iş birliğinin geliştirilmesine yönelik kararlılığın teyit edildiği belirtilmekteydi. İki ülkenin dil, tarih, kültür ve gelenek yakınlığının çok yönlü ortaklıklara katkı sağlayacağı ve bu yöndeki inancın kuvvetlendiği

yinelenmekteydi. Anlaşmaya göre değişik düzeylerdeki branş ve kurumlardan gelen eğitim personelinin çeşitli misyonlar çerçevesinde iki ülkenin yararına olacak şekilde eğitim faaliyeti yürütebilmesi hedeflenmekteydi (BCA. 30-18-2/ 715-318-2, 26.05.1992).

Eğitim, öğretim, uzmanlık ve danışmanlık hizmetleri gibi alanlarda karşılıklı iş birliğinin mümkün kılınması, eğitilen personellerin müktebaliyet esası çerçevesinde mesleki yeterliliklerini güçlendirecek sahalarda çalışmasına fırsat tanınması tasarlanmaktaydı. Bilhassa seminer, konferans ve çeşitli toplantılar yapılarak iki ülkenin eğitim iş birliğine yönelik misyon odaklı çalışmalar yapılması planlanmaktaydı. Her iki ülkenin de eğitim ve öğretim alanındaki birliğine hizmet ve teşvik edecek burs paketlerinin hazırlanması kararlaştırıldı (BCA. 30-18-2/ 715-318-2, 26.05.1992).

İki ülkenin teknolojik yenilikleri takip ederek ortak bilimsel amaçlar çerçevesinde teknolojik iş birliği sağlaması ve “tamamlayıcı anlaşmalar” ile “uygulama protokolleri” çerçevesinde çalışma yürütüleceği karşılıklı olarak taahhüt edilmekteydi. Türkiye ve Azerbaycan bilgi ve teknoloji transferinde anlaşma hükümlerini uygulayacaktı. Böylece iki ülkenin toplumsal hafıza ve bilinç düzeyi dengelenmeye çalışılacaktı. Karma teknik eğitim komiteleri kurulması ve bu komitelerin geliştireceği ortak mutabakat metinlerinin ikili çalışmalara zemin hazırlayacağı belirtilmekteydi (BCA. 30-18-2/715-318-2, 26.05.1992).

Uzman devlet memurlarının başında olacağı komisyonlar, teknik komiteler ve gerekli görülen temsilci toplantıları ev sahibi ülkeler tarafından yönetilecekti. Toplantılar dönüşümlü olarak yapılacak, böylece her iki ülkenin de süreçte eşit şekilde temsil edilmesi sağlanacaktı. Türkiye ve Azerbaycan’ın karşılıklı olarak gönderdiği eğitim ve öğretim personellerinin yargılama veya uyuşmazlık gibi sorunlarla karşılaşması durumunda iki ülkede kendi hukuki kurallarını uygulayacak bir yandan da uluslararası hukukun getirmiş olduğu düzenlemeler işletilebilecekti. Bu anlaşma beş yıl süreli olacak her iki ülkenin de üç ay önceden haber vermek koşulu ile fesih hakkı bulunacaktı. Beş yıldan sonra devam eden her yılda anlaşma itiraz edilmediği sürece yenilenecekti (BCA. 30-18-1-2/715-318-2, 26.05.1992).

Türkiye ve Azerbaycan arasında 1992 yılında imzalanan on bir anlaşma ve protokolün ardından eğitim sahasında birçok gelişme yaşanmıştır. Toplamda 4000’den fazla öğrenci için öğrenci değişim kontenjanı açıldı. Bakü Türk Anadolu Lisesi’nin yapılmasına karar verildi ve 1994’te tamamlandı. Bakü’de Türkiye Türkçesi öğretim merkezi faaliyetlerine başladı. Bakü’de 1995’te Kafkas Üniversitesi inşa edildi. Ondandır fazla lise ve alt düzeyde okullar açılarak Türkiye’nin Azerbaycan ile ortak eğitim faaliyetleri büyük ivme kazandı (Süzgün Işık, 2024).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyet Rusya’nın himayesinde Türkiye ile ilişkilerinin ilk adımlarını atmaya başlamıştı. Ancak Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri Sovyetler Birliği’nin 1991 yılının sonunda dağılması ile daha da ivme kazandı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın öncülüğünde Sovyetler Birliği Başkan Yardımcısının Türkiye’yi ziyareti ile başlayan süreç, daha sonra da Turgut Özal’ın Moskova ziyareti ile perçinlendi. Kafkasya’da Artvin, Ardahan ve Kars sınır hattı boyunca Sovyet Rusya ile ortak sınır işletme alanları ve lojistik merkezler kurmayı planlayan Türkiye, Azerbaycan’ın imar ve inşasında rol almayı stratejik bir hedef olarak görmekteydi. Sovyet Rusya ise 1980’li yılların sonundan itibaren dış dünyaya açılmaya başlamış, içinde bulunduğu üretim krizini çözmek için yakın komşularından biri olan Türkiye ile iş birliği yapmayı kritik bir adım olarak planlamıştı. Ancak siyasi ve ekonomik krize engel olamayan Rus lider Mihail Gorbacov Aralık 1991’de istifa etti. Böylece çeşitli krizleri içinde barındıran Sovyet yönetim sistemi kısa sürede dağıldı. Bu fırsatı değerlendiren Azerbaycan’da bağımsızlık kararı aldı. Fakat Sovyet idaresi Türkiye ile Türk dünyası arasındaki bağın güçlenmesini risk olarak görmekteydi ve dolayısıyla Kafkasya’da Ermeni kartını devreye soktu (BCA. 30-18-1-2/681-182-10, 01.05.1991; BCA. 30-18-1-2/748-458-10, 12.06.1993).

Sovyetler Birliği'nin temel amacı Türkiye'nin Nahçıvan üzerinden Türk dünyasına uzanacak bağlantısını koparmaktı. 1980'li yılların sonunda Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerin bağımsızlık referandumu yapmasını fırsata çeviren Ermenistan özellikle Karabağ'da nüfuzunu kullanarak bölgeyi ilhak etme çabasıındaydı. 1992 yılında nihai hedefine ulaşınca kadar katliam ve kıyımı siyasi paradigmanın destek kaynağı olarak kullanan Ermenistan nihayet istediğini aldı ve Karabağ'ı işgal etti. Bu olaylar Türkiye'nin bölgedeki soydaş nüfusa ve Azerbaycan idaresine karşı olan ilgisini daha da artırdı ve Azerbaycan'ın her koşulda desteklenmesi sürecini başlattı. Her ne kadar askeri ve siyasi sahada Türkiye savaşa müdahil olmasa da bütün yardım faaliyetleri ve ikmal kanallarını kullanmaya gayret göstermişti. Türkiye, bu süre zarfında ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel düzeydeki ortaklığın sağlam temeller üzerine inşa edilmesinin yollarını aradı. Hazar Denizi'ndeki petrol kuyularının temizlenmesi, Güney Mugan'da tarım sulama çalışmaları, Nahçıvan'da "Tekel" destekli üretim kalitesinin artırılması oldukça dikkat çeken hamlelerdi (Kuduban, 2017; Yeşilot, 2010).

Türkiye hemen her alanda Azerbaycan ile ilişkilerini ileri düzeye taşımayı amaçlarken bir yandan da Avrasya ve Kafkasya politikalarını yeniden organize etmeye çalışmaktaydı. Azerbaycan'ın yeniden imarında rol alan Türkiye, geleceğe dönük olarak da soydaş bir toplumun yanı sıra uluslararası düzeyde birlikte hareket edeceği siyasi ve askeri bir güç yaratma hedefindeydi. Özellikle Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının işletilmesi ve ihracı Türkiye'yi de enerji koridoru haline getirdi. Türkiye ve Azerbaycan'ın güçlenmesi Rusya ve İran'ın Kafkasya'daki misyonunu doğrudan etkileyecek boyuttaydı. Nitekim Azerbaycan ile kara bağlantısı kurulması, Türkiye'nin Kafkasya'da lojistik, ikmal ve enerji merkezleri inşa etmesi iki ülkenin bölgesel çıkarları açısından oldukça stratejikti. Türkiye'nin doğrudan hem kara hem de hava bağlantısını kullanarak Kafkasya'daki gücünü perçinlemesi siyasi sahada olduğu kadar askeri sahada da birçok kazanımı beraberinde getirdi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da ortaya çıkan güç boşluğunun önemli bir kısmı Türkiye tarafından tahkim edilmiş oldu. Modern teknolojik araçlarla Azerbaycan'ın alt yapısının donatılmasının yanı sıra, gündelik hayatın Sovyet ekolojisinden çıkarılarak Türk motifinin yoğun olduğu kültürel bir düzleme kaydırılması soydaş toplum paradigmasını perçinledi. TRT'nin yumuşak güç unsuru olarak Azerbaycan'ın her bölgesine ulaşacak yayınlar yapması yıllardır Sovyet propagandası ile şekillendirilmeye çalışılan Türk toplumunun tarihi ve kültürel özüne yeniden entegre olmasının mihenk taşlarını döşemiş oldu. Bir yandan Türkiye ve Azerbaycan ülkü birliği noktasındaki kültürel vizyonlarını toplumsal dinamikler ile pekiştirirken diğer yandan da turizm gibi birçok sahada ortak sektörel gelişmelerin önü açıldı. İki ülke vatandaşları Sovyet idaresinin baskıcı uygulamaları nedeniyle yeterince temas edememesi Sovyet idaresinin tasviyesinden sonra zirveye ulaşmıştır. Böylece bugünkü Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinin önemli adımları bu süreçte atılmış oldu (BCA. 30-18-1-2/825-762-5, 26.10.1995; Derman, 2022).

Araştırma Etiği

Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir araştırmayı içermemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturan herhangi bir husus bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Akdemir, İ. O. ve Türk, M. K., (2023). Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın konumu ve sınırları üzerine jeopolitik analiz. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 132-157.

- Alkan, M. N. ve Mahsa Mehdizadehyoushanlouei. (2023). Türkiye-Azerbaycan relations in the first and second Karabakh wars. *Upa Strategic Affairs*, 4 (2), 204-27.
- Alaskarov, A. ve Sandalcılar, A. R. (2023). Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere göre Azerbaycan ile Türkiye arasındaki rekabet gücünün analizi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 450-467.
- Aslanlı, A. (2018). Türkiye-Azerbaycan ekonomik ilişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25 (1), 15-27.
- Atlı, C. (2021). *Arşiv belgelerine göre Kore savaşında Türk Ordusu*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Athı, C. (2013). Iğdır Nahçıvan ilişkilerinde önemli geçiş noktası Hasret kapısı-açılışı ve iki ülke ilişkilerindeki rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (28), 7-17.
- Aslan, Y. (1995). Demokrat Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (67), 38-42.
- Arslan Bilgin, F. (2023). Kars Antlaşması'nın Türk basınına yansımaları ve jeopolitik önemi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (58), 379-393.
- As, E. (2010). XVI. YY. dan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türk-İran sınır sorunları ve çözümü. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12 (46), 219-53.
- Atnur, İ. E. (2001), *Osmanlı yönetiminden Sovyet yönetimine kadar Nahçıvan 1918-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ahmadov, N. (2023). Azərbaycan-Türkiyə: media münasibətləri keçmişin dərsləri və bugünün realıqları. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*, 1 (3), 9-26.
- Aliyev H. (1997, 9 Mayıs). *Haydar Aliyev'in televizyon kanalları yöneticileri ile konuşması. Azərbaycan Gazetesi*, <https://lib.aliyevheritage.org/tk/5144582.html> adresinden 29.09.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Bayram, M. (2016). Ermenistan dış politikasında reelpolitikle psikopolitiğin çatışması: cumhurbaşkanlığı dönemleri bağlamında bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), 69-77.
- Bulut, S. ve Öğreten, C. (2019). Türk-Sovyet ilişkilerinde yol ayrımı: 1925 Türk-Sovyet saldırmazlık paktının iptali ve Amerikan basını. *History Studies*, XI (5), 1457-1489.
- Bayrakdar, O. K. ve Temür, B. (2024). Azerbaycan Türkiye çok taraflı ilişkilerine yön veren dinamikler: TDT- TÜRKSOY-TÜRKPA. *Anasay*, (30), 1-26.
- Çevikel, Ş. (2023). Resulzade'den İlham Aliyev'e Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkileri üzerine bir değerlendirme. *Anasay*, (26), 156-171.
- Derman, G. S. (2022). Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin siyasi ve ekonomik boyutları ve kamu diplomasisi. *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 123-56.
- Dadashova, R. (2024). Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin sağlam temeller üzerine kurulmasında Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel dostluğunun rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 13 (2), 149-67.
- Eravcı, H. M. (2019). Sovyetler sonrası Azerbaycan-Türkiye arasındaki enerji iş birliği çalışmaları ve dış politikadaki etkisi. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3 (1), 37-48.

- Göktürk Çetinkaya, S. (2020). Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin askeri boyutu ve jandarma merkezli yardımlar (1992-2014). *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 15-40.
- Gümü, İ. (2018, 13-10 Ekim). *Türksoy ve Türk dünyası halk edebiyatı*. TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, İstanbul. Chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tesam.org.tr/wpcontent/uploads/2019/01/I%CC%87BRAHI%CC%87M-GU%CC%88MU%CC%88S%CC%A7.pdf adresinden 01.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Gaziye, E. ve Boyacıoğlu, E. Z. (2021). Azerbaycan ekonomisinin gelişiminde turizmin yeri: Türkiye tecrübesinin uygulanabilirliği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 275-295.
- İnaç, H. ve Aghazada, R. (2023). Azerbaycan-Türkiye ilişkileri kapsamında Kafkasya'nın sosyo-politik analizi. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi*, 3 (1), 7-30.
- Kuduban, Ş. D. A. ve Kaya, M. (2017). Karabağ'ın siyasi serüveni: İslam öncesinden Sovyet idaresine. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 113-124.
- Kurban, V. ve Derman, G. S. (2015). "Türkiye'nin SSCB ve ABD ile ilişkileri (1960-1980)". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 19-46.
- Ovalı, S. (2015). TRACECA projesi ve Türkiye. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (1), 151-170.
- Öncü, A. S. (2014). Türkiye ve Ukrayna ilişkilerinin başlaması ve ilk yılları üzerine genel bir bakış (1991-1994). *Karadeniz Araştırmaları*, 41 (419), 2014, 39-60.
- Öztiğ, L. İ. (2018). Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinde Nahçıvan sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (36): 413-30.
- Parım, A. ve Çetin, C. (2021). Bir kamu diplomasisi aracı olarak TRT Avaz ve milliyetçilik. *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, (5), 25-55.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna İlişkin Kanun. (1993, 11 Mayıs) Resmî Gazete, (Sayı: 3905). chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c035/tbmm19035097ss0313.pdf adresinden 02.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Türksoy'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. (1994, 25 Şubat) *Resmî Gazete* (Sayı: 21860). chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc077/kanuntbmmc077/kanuntbmmc07703973.pdf adresinden 02.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Süzgün Işık, G. (2025). Haydar Aliyev'in TBMM konuşmaları ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri (1993-2003). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 1149-1190.
- Şimşir, Bilal (2011). Azerbaycan, Azerbaycan'ın yeniden doğuş sürecinde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Tongut, S. ve Yavuz, C. (2014). Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Kırgızistan ile ilişkilerde Türk medyası: TRT-Avrasya, TRT-Türk ve TRT-Avaz. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 133-145.
- Tekinsoy, B. (2025). Memduh Şevket Bey'in Josef Stalin'le gerçekleştirdiği mülakata göre Sovyet Rusya'nın millî mücadele'ye bakışı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 187-206.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 5 Ocak). 30-18-1-2/669-133-4.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA] (1960, 26 Eylül). 571/35868-141642-2.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 25 Ekim). 30-18-1-2/695-241-3.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1992, 16 Haziran). 30-18-1-2/717-327-7.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1992, 14 Ocak). 30-18-1-2/703-268-4.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1990, 18 Mart). 30-18-1-2/648-32-9.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 1 Ocak). 30-18-1-2/681-182-10.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 8 Mart). 30-18-1-2/677-163-3.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1992, 8 Haziran). 30-18-1-2/716-322-5.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1990, 12 Ocak). 30-18-1-2/642-5-5. 12.01.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1990, 24 Haziran). 30-18-1-2/654-61-6.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 7 Mart). 30-18-1-2/ 676-160-5.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 1 Mayıs). 30-18-1-2/681-182-10.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1993, 12 Haziran). 30-18-1-2/ 748-458-10.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1992, 4 Mayıs). 30-18-1-2/713-307-10.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1992, 14 Aralık). 30-18-1-2/733-396-6.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1995, 26 Ekim). 30-18-1-2/825-762-5.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1997, 29 Nisan). 30-18-1-2/876-958-1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 23 Şubat). 30-18-1-2/679-159-5.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1990, 28 Kasım). 30-18-1-2/677-126-1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1993, 4 Ekim). 30-18-1-2/758-495-9.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 14 Mart). 30-18-1-2/ 677-164-9.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1991, 12 Mayıs). 30-18-1-2/679-175-9.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1992, 14 Nisan). 30-18-1-2/714-312-2.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1992, 26 Mayıs). 30-18-1-2/ 715-318-2.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1993, 12 Haziran). 30-18-1-2/ 748-458-10.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA] (1995, 26 Ekim). 30-18-1-2/825-762-5.
- Ural, S. (2021, 13-16 Eylül). Kafkasya Güç Mücadelesinde İngiltere'nin Ermenistan Politikası. *I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti-Azerbaycan İlişkileri ve Kafkas İslam Ordusu Uluslararası Sempozyumu*, https://www.academia.edu/57320714/Kafkasya_G%C3%BC%C3%A7_M%C3%BCcadelesinde_%C4%B0ngilterenin_Ermenistan_Politikas%C4%B1 adresinden 01.10.2025 tarihinde erişilmiştir.
- Uzman, N. (2018). II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve Türkiye'nin Tepkisi, *Gazi Akademik Bakış*, 11 (22), 117-142.
- Yeşilot, O. (2010). Türkmençay antlaşması ve sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (36), 187-199.

Extended Abstract

Introduction

Relations between Turkey and Azerbaijan go back to the depths of history. Azerbaijan is Anatolia's gateway to the Caucasus and Turkestan. Therefore, the Turkish states that established sovereignty in Anatolia had to keep their ties with Azerbaijan strong in order to survive. As a matter of fact, the Ottoman Empire established by the Turks in Anatolia dominated the Caucasus for a long time and patronized Azerbaijan. However, with the withdrawal of the Ottoman Empire from Azerbaijan, Tsarist Russia occupied Azerbaijan. Many Turkish intellectuals fleeing from Azerbaijan under the occupation of Tsarist Russia sought refuge in the Ottoman lands. Turkist intellectuals who came to the Ottoman lands from Azerbaijan contributed to the development of Turkist intellectual movements. In the last years of the First World War, Tsarist Russia began to lose its military and political power. In 1917, the Bolsheviks seized power in Russia with the revolutionary process. Thus, a favorable process was created for the establishment of the Democratic Republic in Azerbaijan. In 1918, the Republic of Azerbaijan, founded under the leadership of Mehmet Emin Resulzade, gained independence. However, two years later, in April 1920, Azerbaijan came under the control of Bolshevik Russians. Until 1991, Soviet Russia occupied Azerbaijan and prevented Azerbaijan from establishing direct relations with Turkey.

The independence referendums organized by the republics of the Union of Soviet Socialist Republics began to change the paradigm in the Caucasus and Central Asia. Seeking to capitalize on this opportunity, Turkey has taken various initiatives since the late 1980s. Turgut Özal, both as prime minister and as president, made great efforts to improve relations between the Soviet Union and Turkey. In this process, Turkey also established contacts with the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan and received the approval of Soviet Russia. Turkey and Soviet Russia planned provinces in the Caucasus such as Kars, Artvin, Iğdır and Ardahan as logistics centers for trade. However, the Soviet administrative system could not last much longer and collapsed. Soviet leader Mikhail Gorbachev resigned in 1990. In this process, they broke away from Soviet Russia and declared their independence. Turkey started to improve its relations with Azerbaijan and other Turkic republics that broke away from Soviet Russia. Aiming to cooperate with Azerbaijan in many areas, Turkey wanted to build highways between the two countries. However, as Soviet Russia withdrew from the Caucasus, it used Armenia to cut the land connection between Turkey and Azerbaijan. Armenia occupied the Karabakh region of Azerbaijan and blocked the land routes between Turkey and Azerbaijan. Some Azerbaijani Turks lived in the Nakhchivan Autonomous Republic, which borders Turkey.

In 1991, Turkey wanted to open the border crossing in Iğdır province. Turkey started working to open the border crossing in the Dilucu region with a bridge built over the Aras River. Put into operation in 1992, the bridge provided a land connection between Turkey and the Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan. Azerbaijan and Turkey signed agreements on cooperation in many areas such as health, education, economy and tourism. Thus, Turkey had the opportunity to reach Azerbaijan directly. With the agreements signed between the two countries, the foundations of today's Organization of Turkic States were laid.

Immediately after Azerbaijan gained its independence, it started to cooperate with Turkey in every field. Turkey also intended to equip Azerbaijan, which it saw as its strongest ally and friend in the Caucasus, with all its means. For this reason, agreements and protocols were signed between Turkey and Azerbaijan in many fields. The main priority of the cooperation, which first started in the political and military fields, was the Karabakh issue. The Armenian massacres and occupation of the Karabakh region led Turkey to support Azerbaijan. Turkey saw the occupation of Azerbaijan's Karabakh region as strategically contrary to its interests. Because it was very important for Turkey to establish a land route connection with Turkistan and the Caucasus geography where Turks live densely.

As the Russians withdrew from the Caucasus, they did not find the rapprochement between Turkey and the Turkic states that had previously been under their patronage suitable for their political goals. Therefore, it aimed to place Armenia as a block between Azerbaijan and Turkey. Turkey was expressing in the international arena that it could use its right as a guarantor state against the attacks of Armenian gangs, especially in the Nakhchivan Autonomous Region. During this period, it was providing food and material aid to Nakhchivan. In addition to diplomatic activities to ensure a ceasefire in the Caucasus, Turkey, which wanted to prevent the Turkish people in the region from starving, first decided to establish a land connection with the Nakhchivan Autonomous Republic.

Turkey built a bridge between the border province of Iğdir and the Autonomous Republic of Nakhchivan in 1992. Following the establishment of a land connection, energy lines were established between Turkey and the Nakhchivan Autonomous Republic. The infrastructure of the Nakhchivan Autonomous Republic began to be built by Turkish companies. Turkey also maintained intensive contacts with the central government of Azerbaijan. Relations between Turkey and Azerbaijan, which started during the collapse of the Soviet Union, gained a strong momentum especially after Azerbaijan gained its independence. Under the Azerbaijani leader Ebulfez Elchibey, relations between the two countries evolved into a very good process.

In the economic sphere, strong agreements were signed to develop relations between the two countries. Turkey undertook an important mission in the exploitation and marketing of Azerbaijan's underground resources. The Azerbaijani state oil company SOCAR and Turkish companies started to work together. Turkey laid the foundations of production in Azerbaijan in many areas such as food and clothing. Organizations such as TİKA and TURKSOY started to work for the dissemination of Turkish culture. These organizations, in which Azerbaijan and other Turkic states also took part, formed the basis of many cooperation between the two countries.

One of the institutions working to ensure cultural unity among Turkic states was TRT. TRT, Turkey's state-sponsored television channel, built a system that would reach all regions of Azerbaijan with its broadcasts. The aim of television broadcasts was to further strengthen the cultural unity between Turkey and Azerbaijan. With protocols signed in the field of education, Turkey agreed to build educational institutions at various levels in Azerbaijan. In the framework of international agreements, Turkey was to help Azerbaijan develop its infrastructure in the fields of tourism, environment and health. As a result, Turkey has supported the strengthening of Azerbaijan as a strong strategic partner in the Caucasus in the future.

Method

In this study, Turkey's approach towards Azerbaijan after the collapse of the Soviet Union was analyzed. Archival documents and other sources were classified and analyzed. The study was supported by all sources in the literature as much as possible. It was aimed to obtain new data. In this framework, it was aimed to support other future studies by obtaining qualified data.

Findings

In the light of new archival documents, this study details the importance Turkey attached to Azerbaijan relations. According to the data obtained, Turkey has supported the strengthening of Azerbaijan in every field through protocols, agreements and various negotiations. The foundations of today's Turkey-Azerbaijan alliance in the Caucasus were laid during the period covered in the study. The basic dynamics of Turkey-Azerbaijan relations have been revealed with verified data.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The study is based on the sources provided by new archival documents. Supported by other up-to-date sources, the study reveals the basic dynamics of the relations between Turkey and Azerbaijan in the Caucasus. The study reveals the data on the strengthening of the Turkish alliance by Turkey and Azerbaijan acting in cooperation in every field. By evaluating the basic foundations of the

current international and regional balances in the Caucasus, the future perspective of Turkey and Azerbaijan relations is discussed. Historical data, which will serve as a reference for many new studies in this field, have been clearly recorded. Thus, the historical data of the cooperation of Turkic states on the basis of partnership has been brought to the present day.